TİDSAD
Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of Turk & Islam World Social Studies

Küresel Kalkınma Paradigmalarındaki Değişim Sonucunda Ulusal Kalkınma Politikalarının Etkisini Kaybetmesi ve Türkiye'de Neoliberalizme Geçiş

The Fall of National Development Policies and Transition to Neoliberalism in Türkiye by A Change in Global Development Paradigms

Tolga KABAŞ*

Geliş/Submitted: 01.04.2024
Kabul/Accepted: 21.06.2024
Yayın/Published: 27.06.2024

Citation / Atıf

Kabaş, T. (2024). Küresel kalkınma paradigmalarındaki değişim sonucunda ulusal kalkınma politikalarının etkisini kaybetmesi ve Türkiye'de neoliberalizme geçiş. *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11 (41), 275-293.

Makale Türü: **Araştırma Makalesi** Article Information: **Research Article**

10.29228/TIDSAD.75931

This article was checked by Intihal.net. Bu makale İntihal.net tarafından taranmıştır.
This article is under the Creative Commons license. Bu makale Creative Commons lisansı altındadır.

* **Dr. Öğr. Üyesi, Çukurova Üniversitesi, tkabas@cu.edu.tr**

TİDSAD
Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of Turk & Islam World Social Studies

Öz: Uluslararası sistemde 1950-1975 yılları arasında Yapısalcı görüşler geçerli olurken, 1975'den itibaren günümüze kadar olan dönemde Neoliberal görüşler büyük bir üstünlük kazanmıştır. Son 75 yıldır bu düşünceler bir sarkacın bir taraftan diğer tarafa sallanması gibi tartışılmaktadır. Yapısalcı iktisatçılara göre gelişmekte olan ülkelerin piyasalarında yaygın bir şekilde piyasa başarısızlıkları bulunmaktadır. Yapısalcılara göre devlet müdahalesi piyasa başarısızlıklarını düzelterek daha yüksek bir iktisadi performansa yol açmaktadır. Ancak, Yapısalcı görüşlerin uygulandığı ülkelerde dış açık ve dış borç sorunları ortaya çıkmıştır. Krizden çıkış için az gelişmiş ülkeler IMF ile anlaşma yapmak ve yapısal uyum programlarını uygulamak zorunda kalmışlardır. Böylece, 1970'lerin sonlarına doğru Yapısalcı görüşler gözden düşerken Neoliberalizm gelişmekte olan ülkelerin kalkınma sürecini, hayat tarzını ve kültürünü etkilemeye başlamıştır. Neoliberal iktisatçılara göre demokrasi, serbest piyasa ekonomisi ve ekonomik büyüme performansı küresel yoksulluğun azalmasına yol açmaktadır. Çalışmada kalkınma paradigmalarındaki değişimle birlikte gelişmekte olan ülkelerde ulusal kalkınmacı politikaların gözden düşmesi ve Türkiye'de karma ekonomi modelinden Neoliberalizme geçiş süreci anlatılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İktisat sosyolojisi, yapısalcı okul, bağımlılık okulu, neoliberalizm.

Abstract: In the global economy while Structuralist views became valid between the years 1950-1975, Neoliberal views achieved superiority in the period starting from 1975 till nowadays. Over the last 75 years these ideas have been discussed like a pendulum swinging from one side to the other. According to the views of structural economists, there are widespread market failures in the markets of developing countries. According to structuralists, state intervention leads to higher economic performance by correcting market failures. However, developing countries which followed structural policies had experienced current account deficits and high foreign debts. Most of the developing countries were forced to sign agreements with IMF and to apply structural adjustment policies. Therefore, as the views of Structural economists fell out of fashion towards the end of the 1970s, Neoliberalism began to affect the development process, life styles and culture of developing countries. According to Neoliberal economists, democracy, free market economy, economic growth performance lead to development and reduction in global poverty. Within this context, the study explains the fall of national developmental policies by a change in development paradigms and transition to a liberal market economy in Türkiye.

Keywords: Economic sociology, structuralist school, dependency school, neoliberalism.

Giriş[1]

Uluslararası ekonomide 1950-1975 yılları arasında Yapısalcı görüşler geçerli olurken, 1975'den itibaren günümüze kadar uzanan dönemde Neoliberal görüşler geçerlilik kazanmıştır. Son 75 yıl boyunca bu düşünceler bir sarkacın bir taraftan diğer tarafa sallanması gibi tartışılmıştır. Yapısalcı görüşe göre gelişmekte olan ülkelerin piyasalarında yaygın bir şekilde piyasa başarısızlıkları bulunmaktadır. Yapısalcılara göre devlet müdahalesi piyasa başarısızlıklarını düzelterek daha yüksek bir iktisadi performansa yol açmaktadır. Ancak, Yapısalcı politikaların uygulandığı ülkelerdeki dış açık ve dış borç sorunları az gelişmiş ülkeleri ağır bir krize sokmuştur. Az gelişmiş ülkeler krizden çıkış için IMF ile anlaşma yapmak ve yapısal uyum programlarını uygulamak zorunda kalmışlardır.

Böylece, 1970'lerin sonlarına doğru Yapısalcı görüşler gözden düşerken Neoliberalizm az gelişmiş ülkelerin kalkınma sürecini ve stratejilerini etkilemeye başlamıştır. Ulusal kalkınmacılığa karşı oluşturulan Neoliberal paradigma bireysellik, serbest piyasa ekonomisi, dışa açık bir ekonomi ve devletin küçülmesi gibi liberal fikirleri ileri sürmekteydi. 1970'lerin sonları Amerikan ekonomisinin durgunluğa girdiği ve güç kaybettiği yıllardı. Bu yıllarda Amerikalı elitler bir çıkış yolu olarak Neoliberalizmi ortaya atmışlardı. Bu dönüşümün siyasi öncüleri Ronald Reagan ve Margaret Thatcher'dı. 1978'de yayınlanan Washington Mutabakatı Neoliberalizmin doğum belgesiydi. Washington Mutabakatı ile Adam Smith ve liberal argümanları yeniden dünyaya gelmiş, küreselleşme sürecinin başlamasına yol açmıştı.

Günümüzde ana akım iktisatçıların çalıştığı IMF ve Dünya Bankası gibi Neoliberal kurumlar tarafından ekonomik büyüme için dört tane önemli unsur olduğu ileri sürülmektedir: Serbest ortamda ticaret, mülkiyet haklarını koruyan bir hukuk sistemi, istikrarlı bir ulusal para ve fiyat düzeyi, sınırlı ve küçük bir devlet. Bu temellerden hareket ederek IMF ve Dünya Bankası gibi kurumlar ulusal ekonomilerin küresel ekonomiye entegrasyonunu savunmaktadır. Bu kurumlar tarafından uluslararası ticaretin ve sermaye akımlarının önündeki engellerin kaldırılması için tüm ülkelere Neoliberal politikalar önerilmektedir. Neoliberalizmin merkezinde piyasalar, ekonomik büyüme ve demokrasi bulunmaktadır.

Neoklasik iktisat teorisinden türetilmiş olan Neoliberalizm serbest ticareti, ekonomik büyümeyi ve demokrasiyi savunan liberal bir temel üzerine oturmaktadır. Serbest ticaretin önündeki engellerin kaldırılması ekonomik büyümeyi arttıracağından, tüm sosyal sınıfların yaşam standartlarının yükselmesini sağlamaktadır. Ekonomik büyüme performansı tüm sosyal sınıfların gelirlerinin artmasına yol açmaktadır. Yani, ekonomik büyüme performansı sonucunda tüm sosyal sınıflar kazançlı çıkmaktadır. Ayrıca, Neoliberalizme göre demokrasi, serbest piyasa ekonomisi ve ekonomik büyüme performansı küresel yoksulluğun azalmasına yol açmaktadır. Bu bağlamda, Neoliberalizmin kültürel temeli Protestanlıktır. Protestan kültürüne göre piyasaların zenginliğe yol açması için sınırlandırılmaması, yani özgür olması gerekir.

---

[1] "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.
Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article.

İktisat sosyolojisi araştırmaları ana akım liberal iktisat teorisinin kültürel bağlamla buluşmasını sağlamaktadır. İktisat sosyolojisi araştırmaları ana akım iktisadi analizlerin sosyolojik bir perspektifle desteklenmesini sağlamaktadır. Çalışmada kalkınma paradigmalarındaki değişimle birlikte gelişmekte olan ülkelerde ulusal kalkınmacı politikaların gözden düşmesi ve Türkiye'de karma ekonomi modelinden Neoliberalizme geçiş süreci anlatılmaktadır.

Küresel Kalkınma Paradigması Olarak Yapısalcılık ve Bağımlılık Okullarının Ortaya Çıkışı

Batılı ülkeler 18.-19. yüzyıllarda uyguladıkları emperyalist ve devletçi politikalarla zengin olmuşlardır. Sanayileşmeyi başaran bu ülkeler günümüzde Birinci Dünya ülkeleri, yani merkez ülkeleri olarak bilinmektedir. 20. yüzyıl içerisinde merkez ülkeler gurubu Amerika'nın liderliğinde serbest ticarete dayalı küresel bir ticaret sistemi kurmuşlardır. Üçüncü Dünya ülkelerinin büyük bir kısmı adil olmayan bu küresel sistem içerisinde Birinci Dünya ülkeleri arasına katılamamaktadır. Batılı ülkeler kendilerinin tırmandıkları merdiveni itmişler ve Üçüncü Dünya ülkelerinin zengin olamayacakları adaletsiz bir küresel sistem kurmuşlardır. Üçüncü Dünya ülkeleri, yani periferide kalan ülkeler sermaye ve teknoloji bakımından Birinci Dünya ülkelerine bağımlı haldedirler.

Birçok Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkesini 1930'lardan itibaren ithal ikamesine iten temel unsur siyasi ve ekonomik bağımsızlık arayışı olmuştur. 1950-1960'lara ulaşıldığında ithal ikamesi az gelişmiş ülkeler için temel kalkınma stratejisi olmuştur. 1960'lardan sonra ithal ikame sanayileşme stratejisi devletin öncülüğünde, iç piyasalara dayanan bir büyüme stratejisi olarak tercih edilir olmuştur. Az gelişmiş ülkeler devlet müdahalesine dayalı olan İthal İkameci Sanayileşme politikalarıyla 15-20 yıl gibi bir süre zarfında gelişmiş bir ülke olabileceklerini hayal etmişlerdir. Bu strateji ilk olarak 19. yüzyılda ünlü Alman ekonomist Friedrich List tarafından geliştirilmiştir. List Adam Smith'in laissez-faire kapitalizmine karşı devlet öncülüğünde sanayileşme modelini geliştirmiştir. List'in az gelişmiş ülkelere merkez ülke olabilmeleri için önerdiği model Milli Ekonomi Modeli olarak bilinmektedir (Han ve Kaya, 2015:235-236).

II. Dünya Savaş'ından sonra Birleşmiş Milletler Örgütü kurulmuş, siyasi bağımsızlığını kazanan Üçüncü Dünya ülkelerinin en büyük sorunu ekonomik bağımsızlığa ulaşılması için sanayileşmek olmuştur. Bu bağlamda, 1970'lerin sonlarına kadar Üçüncü Dünya ülkelerinin gündeminde ve kalkınma literatüründe baskın yaklaşım Yapısalcılık olmuştur. Bu yaklaşımın merkezinde gelişmekte olan ülkelerin piyasalarında yaygın bir şekilde piyasa başarısızlıkları bulunduğu düşüncesi yatmaktadır. Yapısalcılığın merkezinde yer alan en zayıf nokta, etkin bir devlet müdahalesini savunan saf bir devlet anlayışına sahip olunmasıdır. Yapısalcılara göre devlet idealist ve herkesin iyiliğini isteyen bir kurumdur. Bu yaklaşıma göre, devlet müdahalesi piyasa başarısızlıklarını düzelterek daha yüksek bir iktisadi performansa yol açmaktadır.

Bağımlılık okulu 1960-70'lerde Latin Amerikalı seçkinler arasında ve kalkınma literatüründe baskın yaklaşım olmuştur. Bağımlılık okulu Marksizm ve Latin Amerikan Yapısalcılık Okulu olmak üzere başlıca iki teorik gelenek üzerine kurulmuştur. Marksizm ile Bağımlılık Okulu arasındaki temel fark Bağımlılık Okulu yalnızca Kuzey-Güney ilişkilerine ve Üçüncü Dünya'nın kalkınma problemlerine odaklanmasıdır. Bu okulun en önde gelen kişisi

Brezilyalı sosyolog ve siyasetçi Fernando H. Cardoso'dur. Bağımlılık Okulu iktisatçıları Latin Amerikan Yapısalcı Okuldan bilhassa Arjantinli iktisatçı Raul Prebisch'ten esinlenmişlerdir. Yapısalcı yaklaşımın en önde gelen teorisyenlerinden olan Prebisch Latin Amerika Ekonomik Komisyonu'nun (ECLA) başkanlığını yapmıştır.

Latin Amerika Ekonomik Komisyonu üyesi olan R. Prebisch ve C. Furtado, O. Sunkel gibi takipçileri Yapısalcılar olarak bilinmektedirler. Yapısalcılara göre ülkeler arasındaki gelişmişlik/az gelişmişlik farklılıklarına dış ticaretteki iş bölümü (uzmanlaşma) ve sermaye birikimi farklılıkları yol açmaktadır. Latin Amerikalı akademisyenler Üçüncü Dünya'nın kalkınmasının önündeki yapısal engellere odaklanmışlardır. Prebisch ve Yapısalcı iktisatçılar 1950'lerde Merkez-Çevre modelini geliştirmişlerdir. Raul Prebisch serbest piyasa ekonomisinin ve serbest ticaretin tüm ülkeler için en iyi seçenek olduğunu savunan ana akım liberal iktisat teorilerini sorgulamıştır.

Raul Prebisch ve Yapısalcı iktisatçılara göre, Üçüncü Dünya ülkelerinde yalnızca devletin müdahalesi ile sanayileşme teşvik edilebilir ve böylece sanayileşmiş ülkelere olan dış ticaret bağımlılığı azaltılabilir. Bundan dolayı, Yapısalcılar Üçüncü Dünya ülkelerine İthal İkameci Sanayileşme Politikalarını takip ederek bebek endüstrilerini kurmalarını önermişlerdir. Bunun içinde gümrük tarifeleri ile korunan bir iç pazarda ithal edilen ara malı ve sermaye mallarını ülke içerisinde üretmelerini tavsiye etmişlerdir. Çünkü, Yapısalcı iktisatçılara göre az gelişmiş ülkelerin kalkınması sorunları ancak devlet öncülüğündeki İthal İkameci Sanayileşme Politikalarıyla çözülebilir.

Bu bağlamda, Prebisch küresel ekonomide çevre ülkelerin düşen ticaret hadlerinden çok zarar gördüklerini ve ileri sanayileşmiş ülkelerin ise merkezde avantajlı bir konumda yer aldığını savunmuştur. 1950'lerden itibaren kalkınma literatüründe Prebisch merkez ve çevre terimlerini kullanmaya başlamıştır. Prebisch'e göre, Üçüncü Dünya ülkeleri küresel sistemde dezavantajlı durumda bulunmaktadır. Çünkü oldukça ucuz olan emek yoğun tarımsal malları ve işlenmemiş ham maddeler ihraç etmektedirler. Merkezden de fiyatları daha yüksek olan sanayi malları ithal etmektedirler. Ülkelerin milli gelirleri arttıkça sanayi mallarının talebi artmaktadır, fakat emek yoğun olan malların talebi sabit kalmaktadır. Yapısalcı iktisatçılara göre merkez ülkelere olan bağımlılıktan kurtulmanın ve bir merkez ülkesi olmanın yolu sanayileşmekten geçmektedir (Cohn, 2003:127).

Asya, Latin Amerika ve Afkika'da ülkelerin büyük bir kısmı Prebisch'in fikirlerinden etkilenmiş, İthal İkameci Sanayileşme Politikalarını 1950-1960'larda uygulamışlardır. Ancak, 1960'larda içe dönük İthal İkameci Sanayileşme Politikalarını uygulayan gelişmekte olan ülkelerde rekabet edemeyen, ihracat yapamayan sanayiler ve büyüyen cari işlemler açıkları ortaya çıkmıştır. Yapısalcılar devlet müdahalesinin etkin olmadığını ve piyasa başarısızlıklarının yerini devletin başarısızlıklarının alacağı gerçeğini göz ardı etmişlerdir. Yapısalcı perspektifin uygulandığı ülkelerde rant arama faaliyetlerinin artması devletin herkesin iyiliğini isteyen, tutarlı ve bütünlük içerisinde olduğu düşüncesinin yanlış olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Çünkü, İthal İkameci Sanayileşme Politikaları uygulayan çoğu ülkede sanayinin teşvik edilmesi için yoğun bir şekilde uygulanan korumacı dış ticaret politikaları, sübvanse edilmiş krediler, KİT ürünlerinin fiyatlarına tavan fiyatlar uygulanması gibi iktisat politikaları güçlü çıkar gruplarının türemesine, rantlardan kazanılan gelirlerin artmasına ve devletin

gücünün zayıflamasına yol açmıştır. Yapısalcı görüşlerin geçerli olduğu dönemlerde İthal İkameci Sanayileşme Politikaları ekonominin üretim yapısının değişmesine yol açmış, ancak ihracatın yapısını çok değiştirememiştir. Çoğu Üçüncü Dünya ülkesi ihracatlarında sanayi üretiminin payını artırabilmiştir.

1960 ile 1970'lerin sonlarına kadar olan sürede Hindistan toplam ihracatının içindeki sanayi mallarının payını üç katına, Meksika ise iki katına çıkarabilmiştir. Standart İthal İkameci Sanayileşme Politikası uygulamayan Güney Kore ise, toplam ihracatının içindeki sanayi mallarının payını altı kat arttırmayı başarmıştır. Ancak, artan sanayi malları ihracatı çoğunlukla komşu ülkelere yapılmıştır. Birinci dünya ülkelerine ise sanayi malları ihracatı yapılamamıştır. Yani, Üçüncü Dünya ülkeleri ürettikleri sanayi mallarını birbirlerine satmışlardır. Birinci Dünya ülkelerine ise işlenmemiş tarımsal mallar ve işlenmemiş hammadde satarak, döviz geliri elde etmişlerdir. Bu problem en çok Afrika Bölgesinde görülmüştür (Rapley,2002:36).

Ayrıca, İthal İkameci Sanayileşme Modeli yerli üreticilerin yüksek gümrüklerle korunmasına ve kaynakların verimli olmayan bir şekilde dağıtımına yol açmıştır. Bunların sonucunda, yurtdışından gelecek rekabete karşı korunan iç piyasada yerli firmalar en etkin teknolojiyi seçmemişlerdir. Birinci Dünya ülkelerinin piyasalarında kullanılan üretim teknolojisi alınmış ve yurtiçinde montaja dayalı bir üretim oluşturulmuştur. Böylece, Birinci Dünya ülkelerinden alınan üretim teknolojisinden dolayı Üçüncü Dünya ülkelerinde çok pahalı olan ürünler üretilmiştir. Kamu İktisadi Teşebbüsü (KİT) olarak bilinen büyük ve yüksek teknolojili fabrikalar küçük iç piyasaları için üretim yapmak zorunda kalmıştır.

Yurtdışına satış yapamamalarından dolayı ortaya çıkan kullanılmayan atıl kapasiteler yüksek maliyetlere yol açmıştır. Ayrıca, yurtdışından satın alınan ara mallar ve sermaye malları için de dışa bağımlılık oluşmuştur. Hatta KİT'lerin çalıştırılabilmesi için yurtdışından üst düzey yöneticiler bile alınmıştır. Bunların sonucunda üretim maliyetlerinin artmasıyla ortaya çıkan yüksek fiyatlı mallar yurt içindeki tüketicilere satılmıştır. Üretimde kullanılan girdilerin neredeyse hepsinin ithal edilmesi ve ihracat gelirlerinde ise artış olmaması ödemeler dengesi açıklarına yol açmıştır. Bu açıkların sonucunda da borçları artan Üçüncü Dünya ülkelerinde ödemeler dengesi ve dış borç krizleri oluşmuştur.

Dış açık ve dış borç problemlerinin artması sonucunda periferide yer alan Üçüncü Dünya ülkeleri 1980'lerden itibaren Neoliberal politikaları benimsemek zorunda kalmışlardır. Bunun sonucunda, döviz cinsinden kredi alabilmek için IMF ve Dünya Bankasının Yapısal Uyum Programlarını uygulamak zorunda kalmışlardır. IMF ile yapılan anlaşmalar sonucunda devletlerin sahip olduğu büyük ölçekli KİT'ler özelleştirmeler kapsamında özel sektöre satılmıştır (Rapley,2002:3). Prebisch'in Yapısalcı yaklaşımı hem sağ hem de sol fikirliler tarafından eleştirilmiştir. Buna rağmen, sol eğilimli akademisyenlerin çoğu Bağımlılık Okulunu oluşturmuşlardır. Bağımlılık okulunun teorisyenleri Prebisch'in fikirlerini adapte etmişlerdir. Fakat, Bağımlılık Okulu teorisyenlerinin Üçüncü Dünya ile ilgili problemlere önerdikleri çözümleri Prebisch'in düşüncelerinden daha solda yer almıştır.

Ana akım liberal iktisatçılara göre, Üçüncü Dünya ülkelerinin iktisadi problemleri etkin olmayan yurtiçi politikalardan ve piyasa dostu olmayan devlet müdahalelerinden kaynaklanmaktadır. Kuzey-Güney yarım küreler arasındaki bağımlılık ilişkileri Üçüncü Dünya ülkelerinin daha hızlı kalkınmasını sağlamaktadır. Ana akım iktisat iktisatçılar

"karşılaştırmalı üstünlükler" argümanını kullanarak Güney yarım küredeki ülkelerin emek yoğun malların üretiminde uzmanlaşarak ve ihracat yaparak zengin olabileceğini göstermektedirler. Merkez ülkelerden gelen yabancı sermaye ve yatırım malları ithalatı ile gerçekleşen teknoloji transferi az gelişmiş ülkelerin kalkınmasını kolaylaştırmaktadır. Az gelişmiş ülkeler Neoliberal politikalar güdümünde olan serbest piyasa ekonomisi ile kalkınmayı başarabilir. Bağımlılık okulu teorisyenlerine göre ise ana akım iktisatçıların düşünceleri yanlıştır.

Bağımlılık okulu teorisyenlerine göre, küresel kapitalist ekonominin ürettiği faktörler Üçüncü Dünya ülkelerinin kalkınma olanaklarını kısıtlamakta ve onların merkez ülkeler tarafından kontrol edilmesini sağlamaktadır. Bağımlılık okuluna göre, merkezde yer alan güçlü ülkeler küresel kapitalist ilişki ağlarından faydalanmaktadırlar. Çevre ülkeleri ise merkez ülkeleri ile olan ekonomik ilişkilerinden dolayı kısıtlanmaktadırlar. Gelişmekte olan ülkeler kapitalist sistemdeki aşırı dışa bağımlı olan durumlarından kurtulamazlar. Bağımlılık okulu teorisyenlerine göre bir periferi ülkesi her zaman periferi ülkesi olarak kalmaya mahkümdur. Onlara göre bu durumdan kurtulmak için merkezde yer alan ülkeler ile bağları koparmak gerekir. Hatta sosyal bir devrim ile Üçüncü Dünya ülkelerinde sosyal adalet ve eşitlik sağlanmalıdır. Yapısalcı okulun teorisyenlerine göre ise bir periferi ülkesinin merkez ülkesi olması imkansız değildir, ancak ihtimal olarak bu durum çok zordur.

Bağımlılık okulu teorisyenlerine göre ekonomik bağımsızlık ile sosyalizm hedefleri birbiriyle uyumlu değildir. Teorisyenler hangi hedeflerin dışa olan bağımlılığı daha çok azaltacağını açıkça belirtememişlerdir. Yabancı sermayeye ve dış borca karşı olan tutumlar veya merkezde yer alan ülkeler ile ilişkilerin kesilmesi gibi ulusal kalkınmacı politikalar, az gelişmiş ülkeler için diğer hedeflere ulaşılmasını kolaylaştırmamaktadır. Hatta, bir ülkenin bağımsızlığını arttıran politikalar toplumun çoğunluğu için hedeflenen adaleti ve eşitliği de garantilememektedir. Buna karşın, Bağımlılık okulunun teorisyenlerine göre merkeze olan bağımlılığın sona ermesi bir ülkenin birikim ve dışlama politikaları yerine yeniden dağıtım (paylaşım) ve katılım politikalarına ağırlık vermesine yol açacaktır (Cohn, 2003:129).

Neoliberalizm ile Amerikan Kapitalizminin Dünyaya Yayılması

Küreselleşme Amerika'nın emperyal rolünün bir yansımasıdır. Bu bağlamda, Neoklasik iktisat teorisinin temel argümanlarını savunan Amerikalı iktisatçılar hızlı ekonomik büyümeye, büyük bir milli hasılaya ve verimli ekonomik yapıya ulaşmak için en iyi çözüm yolunun serbest piyasalar ve küçük, sınırlı bir devlet olduğunu düşünürler. 1978 yılında yayınlanan Washington Konsensusundaki en temel argüman eşitlik veya adalet değil, verimlilik olmuştur. Verimliliğin sağlanmasının en iyi yolu ise serbest piyasalar ve küçük, sınırlı bir devlettir. Washington Konsensusunun tüm dünyaya yayılmasını sağlayan kurumlar ise IMF ve Dünya Bankası olmuştur. Neoliberalizm dünya ekonomisinde en başarılı model olarak kabul edilmektedir. Amerika'nın Neoliberalizm olarak bilinen kamu politikası modeli minimum devlet müdahalesine dayanmaktadır.

Dünyada özel girişimciliği en iyi destekleyen model olarak kabul edilir. Amerikan ekonomisinin yükselişinin arkasında geliştirdikleri orijinal iktisat düşüncesi, uluslararası ticaretteki başarıları, yetenekli girişimcileri ve şirketlerin başarısı bulunur. Amerika'nın iktisadi olarak gelişmesinde çok büyük katkıları olan Protestanlar Amerikan kültürünün temelinde yer alırlar. Amerikan toplumu İngiltere gibi bireycilik ideolojisiyle kalkınmayı

başarmıştır. Protestanlığın en önemli modernleştirici etkileri Amerika'da ortaya çıkmıştır. Amerika dünya sisteminde modernliğin ve çağdaşlığın kalesi olmuştur. Amerika Dünya'da iletişim araçları, bilgi akışı ve kültür üzerinde bir tekel konumuna ulaşmıştır. Tüketimcilik, bireysellik, ilerleme/gelişme, demokrasi, insan hakları, küreselleşme, serbest ticaret gibi fikirler ve Amerikan kültürü küresel film endüstrisi sayesinde tüm Dünyaya yayılmaktadır.

Neoliberal politikalar kültürel emperyalizmin eşliğinde az gelişmiş ülkelerin vatandaşlarının Amerikanlaşmasına yol açmaktadır. Bu durum Amerika'nın ve yaşam tarzının küresel zaferi olarak görülmektedir. 1970'lerin sonlarından itibaren Neoliberal fikirler az gelişmiş ülkelerin kalkınma sürecini, hayat tarzını ve kültürünü etkilemektedir. Yapısalcılığa, yani ulusal kalkınmacılığa karşı yapılan bu paradigma değişimi bireyselliği, piyasa liberalizmini, dışa açık ekonomiyi ve devletin küçülmesi fikirlerini vurgulamaktadır. Bu yaklaşıma göre kanun düzenini, makroekonomik istikrarı ve fiziki altyapıyı sağlayacak küçük bir devlet önerilmektedir. Neoliberalizme göre aşırı devlet müdahalesi zayıf ekonomik performansın en önemli nedenidir. Bu düşünceye göre piyasa büyük kamu sektörünün bozucu etkilerinden ve populist müdahalalelerden liberalleşme ile kurtarılmalıdır.

Neoliberal düşüncenin ve Washington Konsensusunun merkezinde bulunan düşünce fiyatların doğru olmasıdır. Büyük bir kamu kesimi (büyük bir devlet) Neoliberal düşünceye göre çözüm değil problemin kaynağını oluşturmaktadır. Neoliberalizmin evrensel olan reçetesine göre ticaretin serbestleşmesi, özelleştirmeler, kamu harcamalarının azaltılması, faiz oranlarının ve döviz kurlarının serbestleşmesi, döviz kontrollerinin kaldırılması gibi politikalarla devletin ekonomiye müdahalesi azaltılmalıdır. Serbest piyasalarda belirlenen fiyatlar ile kaynakların etkin kullanımı garanti altına alınmaktadır. Bu yaklaşıma göre rant arama faaliyetlerinden, fiyatların yanlış olmasından ve aşırı korumacılıktan dolayı oluşan devletin başarısızlığının maliyeti aksak rekabet koşullarından oluşan piyasa başarısızlıklarının maliyetinden çok daha büyüktür (Öniş-Şenses,2005:264).

Doğu Asya ülkelerinin ekonomik performansı Neoliberal paradigma için güçlü bir kanıt oluşturmuştur. Japonya, Güney Kore, Singapur ve Tayvan gibi ülkeler büyüme performanslarını istihdam artışı, yoksulluğun azaltılmasındaki ve gelir dağılımındaki başarıları ile birleştirmeyi başarmışlardır. Neoliberal perspektife göre bu Asyalı ülkeler daha az korumacı ve daha dışarıya dönük politikaları, serbest piyasa normlarını benimsedikleri için başarılı olmuşlardır. İktisat politikalarında içe dönük ve korumacı olan ülkeler ise daha küçük büyüme oranları, istihdam artışı ve daha fazla yoksulluk ile gelir dağılımı adaletsizliği yaşamışlardır (Öniş-Şenses,2005:266).

Ancak, dünya ekonomisinin büyüme performansı daha önceki dönemle karşılaştırıldığında Neoliberal dönemde daha kötü olduğu gibi aynı zamanda istikrasızdır. Gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki fark açılmaktadır. Doğu Asya ülkeleriyle karşılaştırıldığında 1980'lerde Latin Amerika ülkeleri ve son 20 yıldır Sahra-altı Afrika ülkeleri çok gerilerde kalmıştır. Bu dönemde çok sayıda Afrika ülkesi durgunluk içerisinde kalmış veya negatif büyüme oranları yaşamışlardır. Latin Amerika ülkeleri ise 1980'lerden sonra düzelme işaretleri göstermiş ve sonra yavaş büyümüştür. 1970'lerin sonlarından beri Neoliberal reformların uygulandığı ülkelerde büyüme performansı kötüleşmiş, yoksulluk artmış ve gelir dağılımı bozulmuştur.

Çok yoksul insanlar Neoliberal reformlardan ve serbestleşmenin getirdiği fırsatlardan genelde faydalanamamışlardır. Çünkü, yoksul insanlar bu fırsatlardan faydalanmak için gerekli sermayeye veya beceriye sahip değildirler. Uluslararası ticarette serbestleşme yoksul insanların yoksulluktan kurtulabilmeleri için fırsatlar yaratırken, finansal serbestleşmenin büyüme ve yoksulluk üzerindeki etkileri serbestleşmenin yapıldığı kurumsal ortama, uygulanan politikalara ve gelir dağılımındaki değişikliklere bağlı olarak değişmektedir. Neoliberal paradigma gelir dağılımını düzeltecek önlemler almadıktan sonra yüksek eşitsizlik daha düşük büyüme oranlarına ve yoksulluğun artmasına yol açmaktadır.

Az gelişmiş ülkelerin sosyal ve iktisadi problemlerinin hepsi Washington Konsensusu altında uygulanan Neoliberal iktisat politikalarının sonucudur demek abartı sayılır. Çünkü, bu problemlerin bazıları Neo-liberal politikalar uygulanmadan önce de bulunmaktaydı. Fakat Neoliberal reformların uygulanması bu problemlerin daha da ağırlaşmasına yol açmıştır. Neoliberal reformların yapıldığı dönemde büyüme performansı kötüleşmiş ve gelir dağılımı eşitsizliği artmıştır. Ancak, yoksulluk ile ilgili olan veriler daha karışıktır. Dünya Bankası tahminlerine göre yoksulluk bu dönemde azalmıştır. Ancak, bunun başlıca nedeni Asya'daki özellikle Çin'de yaşanan iktisadi büyümedir (Öniş-Şenses, 2005:267).

Kalkınma iktisadının ağırlıklı olarak ulusal kalkınma üzerine odaklanması küresel yoksulluğun sadece ulusal faktörlerle açıklanabileceği görüşüne dayanmaktadır. Ulusal faktörlerin dışında günümüzdeki küresel ekonomik düzenin yoksulluğu ve eşitsizliği arttırdığı akademisyenler tarafından tartışılmaktadır. Küresel ekonomik düzenin daha adil olması için sık sık öneriler de yapılmaktadır. Örneğin, Stiglitz tarafından Dünya Ticaret Örgütü anlaşmalarının gelişmekte olan ülkeler için daha az maliyetli olması sağlanarak yoksullar üzerindeki etkisinin azaltılması önerilmektedir. Çünkü, içinde bulunduğumuz küresel kurumsal düzen yoksul ülkelerin daha da yoksullaşmasına neden olmaktadır. Bu süreç içerisinde gelişmekte olan ülkeler egemenliklerini ve vatandaşlarının refahlarını etkileyen kararları alma güçlerini kaybetmektedirler.

Artan eleştiriler sonunda 1990'ların başlarında Bretton Woods kurumlarının uyguladığı Neoliberalizm yerini Post-Washington Konsensusu diye çağrılan yeni bir senteze bırakmıştır. Bu süreç önce Dünya Bankası'nda başlamış sonra IMF'ye yayılmıştır. 1990'ların başında Dünya Bankası yoksulluk ve yönetişim konularına ilgi göstermiştir. Doğu Asya mucizesini araştıran çalışmalar ve yayınlar kurumların önemini göstermiştir. Bu araştırmalar piyasa dostu reformların uygulanmasında devletin performansının arttırılmasının önemine değinmişlerdir. Post Washington Konsensusu'nun oluşmasında en büyük emeği olan iktisatçı Nobel ödülü sahibi Joseph Stiglitz'dir. Katkıları olan diğer iktisatçılar ise Dani Rodrik, Paul Krugman, Stanley Fischer, William Easterly ve Ravi Kanbur'dur (Öniş-Şenses, 2005: 273-274).

Post Washington Konsensusunun temel ilkeleri kalkınma teorisinin iki farklı paradigmasının sentezinden oluşmaktadır. Bu paradigmalardan biri piyasa başarısızlıklarına karşı devletin önemini vurgulayan ve 1970'lerin sonlarına kadar uygulanan Yapısalcılık, yani ulusal kalkınmacılıktır. Diğer paradigma ise 1980'lerin başlarından itibaren serbest piyasanın faydalarını vurgulayan Neoliberalizmdir. Post Washington Konsensusu açık piyasaların ve liberal politikaların bulunduğu ortamda devletin önemini vurgulamaktadır. Ancak, bu yeni

paradigma devletin başarısızlığını engellemek için kurumsal reformların ve demokratik yönetişimin gerekliliğini savunmaktadır.

Ayrıca, Post Washington Konsensusu olarak bilinen bu yeni yaklaşım yoksulluk ve eşitsizlikle mücadeleye büyük ağırlık vermektedir. Bu yaklaşımda yoksulluğun azaltılması doğrudan bir hedef olarak kabul edilmektedir. Yani, bu paradigma büyümenin sonucunda yoksulluğun azalacağını (trickle-down etkisi) benimseyen; büyümeyi hedefleyen ve yoksullukla mücadeleyi geri planda kabul eden görüşe karşıdır. Bu yüzden daha fazla kamu kaynaklarının yurtiçi yatırımdan ziyade yoksullara sağlanan hizmetlere ayrılmasını savunmaktadırlar. Böylece, bu programlar çerçevesinde gelirin yeniden dağıtımı sonucunda yoksulların yaşam kalitesinin artacağı beklenmektedir (Hayami,2003:61).

Post-Washington Konsensusu yoksulluğa odaklı bir kalkınma yaklaşımı olarak görülmektedir. Bu yaklaşım Dünya Bankası'nın önderliğinde yapılmaktadır. Gerçi Dünya Bankası 1990'lardan çok önceleri de yoksulluğa karşı mücadele etmekteydi. 1970'lerin başlarından beri yoksullukla mücadele Dünya Bankası'nın belirtilen hedeflerinden biridir. 1990'lı yılların sonlarından itibaren Dünya Bankası'nın organizasyonu da dünyada yoksulluğun azaltılması hedefi için değiştirilmiştir. Post-Washington Konsensu'sunun uygulanması sırasında Dünya Bankası Yoksullukla Mücadele Stratejisi Araştırmaları (PRSP) yöntemini başlatmıştır. Bu yöntem, yardım alan ülkelere koşullarını tartışmadan kabul ettiren Yapısal Uyum Politikasından daha iyi karşılanmıştır (Hayami,2003:59).

Ayrıca, ilk defa Oliver Williamson tarafından ortaya atılan Yeni Kurumsal İktisat Okulu 1990'lardan beri Neoklasik İktisat Teorisini tamamlamak ve kurumsal (hukuksal) olarak güçlendirmek için araştırmalar yapmaktadır. Artık yapısal sorunların çözülmesi ve ekonomik performansın arttırılması için serbest olan piyasalarda arz-talep tarafından belirlenen ve piyasalarda dengeyi sağlayan "doğru fiyatların" belirlenmesi yeterli değildir. Aynı zamanda piyasalarda "doğru kurumların" bulunması gerekmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde yapısal olan ekonomik sorunların çözülmesi için önerilen yapısal reformların büyük bir kısmı Modern Kurumsal İktisat Okulu tarafından geliştirilmektedir. Devletler tarafından iyi işleyen mal ve finans piyasalarının tasarımı için hukuk alanında uzman olan modern kurumsal iktisatçılar çalıştırılmaktadır. Bu durum, Neoliberal politikaların yapısal reformlar sayesinde konumunu güçlendirmesini sağlamaktadır. Ayrıca, ülkelere piyasalarını yapılandırarak hızlı büyüyebilmeleri için çözümler sunmaktadır.

Türk Toplumunda 24 Ocak 1980 Kararlarıyla Karma Ekonomi Modelinden Neoliberalizme Geçiş

19. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti Batıda ortaya çıkan çağdaş düşünce ve kurumlar karşısında üstünlüğünü kaybetmeye başlamıştı. Bu yıllarda modern eğitim kurumlarında yetişen Osmanlı aydınlarının bir kısmı Batıda ortaya çıkan çağdaşlığı ve uygarlığı savunmaya başlamışlardı. Yönetimin geleneği savunan önderlerden çağdaşlaşmayı savunan aydınlara geçmesi için çok sert geçen mücadeleler yapılmaktaydı. Türk toplumunda çağdaşlaştırıcı önderlerin geleneği savunan önderlerden yönetimi devir almaları ancak Kurtuluş Savaşından sonra olmuştu. Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte çağdaşlaştırıcı önderler tarafından büyük bir ekonomik ve sosyal değişim başlatıldı. Tarıma dayalı olan toplumun demokratik sanayi toplumuna yapısal olarak dönüşmesi için birçok çağdaşlaşma politikaları

uygulandı. Bu sürecin sonunda Türk toplumunun sosyo-kültürel olarak bütünleşmesi amaçlanmaktaydı.

Bu bağlamda, İzmir İktisat Kongresi Cumhuriyet tarihinde önemli bir yere sahiptir. İzmir İktisat Kongresinin etkileri günümüze kadar gelmektedir. Türk iktisatçılarının büyük bir kısmı, kuruluş yıllarında gerçekleştiği için İzmir İktisat Kongresinin kutsal bir yönü olduğunu düşünürler. Bu bağlamda, 1923 yılında düzenlenen İzmir İktisat Kongresi ile Kurtuluş Savaşından sonra ekonominin alacağı biçim ve yön belirlenmiştir. Kurucu elitler emperyalizmle mücadele eden bu bakımdan diğer uluslara ilham veren ve örnek olan anti-emperyalist bir ideoloji benimsemişlerdi. Bu bağlamda, Cumhuriyeti savunan aydınlar sanayileşmeyi yeni kurulan devletin yaşamasında hayati önem taşıyan bir unsur olarak görüyorlardı. Cumhuriyetçi aydınlar sanayi ve uygarlığı eş anlamlı olarak kabul ediyorlardı.

Cumhuriyetçi aydınlar genç Türkiye'nin Osmanlılar'ın düştüğü yarı sömürge durumuna düşmesini istememekteydiler. Hiçbir siyasi ve ekonomik ayrıcalık istemediği durumda yabancı sermayeyi kabul edebileceklerini belirtiyorlardı. 1927 Sanayi Teşvik yasası böyle bir ortamda çıkarıldı. Bu yasa yerli girişimci sınıfları ulusal bir sınıf olarak kabul etmekteydi. Bu sınıfların dürüstçe davranmaları ve kazanmaları için her türlü desteğin sağlanacağını ifade etmekteydi. Özel sermaye birikimini teşvik etmek isteyen Cumhuriyetçi aydınlar özel firmalara bazı devlet tekelleriyle işbirliği yapma hakkı bile vermeyi göze almıştı. Ancak, kuruluş yıllarında sermaye ve bilgi birikimi bakımından çok zayıf olan milli girişimci sınıfların beklenen yatırımları, üretimi ve sanayileşmeyi gerçekleştiremedikleri görülüyordu.

Bu yüzden, Cumhuriyetçi elitler kuruluş yıllarında uygulanan liberal politikaları gözden geçirmek zorunda kaldılar. Dünyada yaşanan 1929 Büyük Buhranın olumsuz ekonomik etkileri de ekonomide devletçi ve kamucu politikaların yolunu açmıştı. Böylece, çok partili hayata kadar "Devletçilik (Etatism)" olarak bilinen devletçi sanayileşme modeli uygulandı. Yeni kurulan Türk devletini yöneten Cumhuriyet Halk Partili elitler devletçi politikalara çok yakın durmaktaydılar. Planlama düşüncesi ile kalkınmanın ve sanayileşmenin daha hızlı olacağını düşünüyorlardı. Bu bağlamda Türk Devleti'nin Batılı ülkelerin sömürgesi ve pazarı olmasını reddediyorlardı. Türkiye'yi bir periferi (çevre) ülkesi olarak gören uluslararası iş bölümüne karşı çıkıyorlardı.

Böylece, ekonomik planlama düşüncesiyle bir sanayi devrimi yapmaya çalıştılar. Bu bağlamda Atatürk'ün yaşadığı yıllarda uygulanan Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planıyla büyük bir alt yapı kuruldu ve hızlı sanayileşme gerçekleştirildi. 1930'ların başlarından itibaren Devlet bir girişimci rolü üstlenerek özel sektörün açamadığı dokuma, madencilik, cam, kağıt, çimento gibi sektörlerde üretim tesislerini kurdu. Sanayileşme Planının amacı ithal ikamesiydi. Etatizm olarak bilinen devletçi sanayileşme modeli ile Cumhuriyet tarihinin en yüksek büyüme hızına ulaşıldı. Büyümenin kaynağı da sanayi üretimindeki artış olmuştu. Bir yandan da Anadolu'ya çağdaş yaşam biçimleri ve alışkanlıkları getirilmeye çalışıldı.

Cumhuriyetin kuruluşuyla uygulamaya başlanan üç denge politikası (bütçe dengesi, para dengesi, dış denge) çok partili hayata kadar sürdürüldü. 1945'den sonra bir tarafta Batılı ülkeler gurubu ve karşısında Doğu bloku ülkeleri olmak üzere iki kutuplu yeni bir dünya düzeni kurulmaya başlanmıştı. Batılı ülkelerde serbest piyasa ekonomisiyle birlikte liberal demokrasi bulunmaktaydı. Bu yıllarda kurulan yeni dünya düzeni Türkiye'de iki

önemli siyaset değişikliğine yol açmıştı. Birincisi, Türkiye Batılı ülkelere daha çok yakınlaşmıştı. İkincisi, Türkiye'de çok partili siyasete geçiş yapılmıştı. Böylece, İngiltere ve Amerika'nın modernleşme tecrübesi izlenmeye başlanmıştı. Türkiye'deki üniversitelerde Amerikan iktisat düşüncesi ve sosyolojisi etkili olmaya başlamıştı.

Cumhuriyet Halk Partisine muhalif olacak liberal bir partinin kurulması girişimleri Atatürk'ün yaşadığı yıllarda da vardı, ancak bütün girişimler başarısız olmuştu. Batılı ülkelerde olduğu gibi iki kanatlı demokratik bir siyasi sisteme geçiş bir türlü başarılamamıştı. Atatürk'ün en önemi hedeflerinden birisi Türkiye'nin de Batılı ülkelerdeki gibi bir demokrasiye sahip olmasıydı. Çünkü, iyi kötü işleyen bir demokrasiyle Batılı ülkelere ihtiyaç kalmadan Türkiye kendi kendini yönetebilecekti. Bu bağlamda Türkiye'nin ayakları yere sağlam basan rasyonel ve güvenilir milli orta sınıflara ihtiyacı vardı. Siyasi olgunluğa sahip olan milli orta sınıflar ile demokrasiye geçiş de gerçekleşecekti.

Çağdaş bir eğitimin toplumun tüm kesimlerine erişiminin açık olması yeni yetişen orta sınıfların milli karakterinin gelişmesini sağladığı gibi potansiyellerinin de gerçekleşmesini temin edecektir. Böylece yeni yetişen orta sınıflarla genç Cumhuriyetin maddi ve kültürel zenginliği sürekli olarak ilerlemeye açık olacaktır. Bu yüzden, kuruluş yıllarında toptan değişme vizyonu ile toplum ve ekonomi irrasyonel unsurlar bataklığından çıkarılmaya, rasyonel bir kültürel zemine oturtulmaya çalışıldı. Tarıma dayalı geleneksel ekonomiden, sanayileşmiş modern bir ekonomiye doğru olumlu bir kültürel değişim amaçlanıyordu. Böylece, yeni kurulan Türk Devletinin Kıta Avrupası ülkeleri gibi modernleşmiş bir ekonomiye sahip ülke konumuna ulaşacağı düşünülüyordu. Böylece, Türkiye uluslararası bilim, kültür ve sanat hiyerarşisinde de yer alacaktı.

Bu bağlamda 1946'da Cumhuriyet Halk Partisinden ayrılan siyasetçiler tarafından Demokrat Parti kuruldu. Demokrat Partili elitler Müslüman muhafazakarlardan oluşmakta, Cumhuriyetçi otoriter modernleşmeye karşı Türk-İslam tarihini ve milli kültürünü referans almaktaydılar. Toptancı değil, kısmi ve seçici bir modernleşmeyi savunuyorlardı. Bu yıllarda solidarizmden liberalizme geçmek için ön hazırlıklar yapılıyordu. Amerika'nın kalkınma tecrübesine hayran olan yeni Müslüman muhafazakar elitler özel girişimi kamu kesimine göre daha etkin bulmaktaydılar. CHP'nin otoriter devletçilik ve modernleşme anlayışının revize edilmesinin gerekli olduğu düşünülüyordu.

Bu yıllarda devlet bürokrasisi tarafından özel girişimciler toptan ve perakende ticaret iş alanlarında çalışan, spekülatif faaliyetler yapan, çok eğitimli ve namuslu olmayan vatandaşlar olarak kabul ediliyordu. Bu bağlamda uzun yıllar boyunca Türkiye'de özel girişimcilik alanında bir kahramanın çıkıp toplumun refahını arttıracak stratejik yatırımlar yapamadığı görülüyordu. Özel girişimcilikte lider konumda olan bir iş adamının siyasal/kamusal alanda görev almasına ise nadiren rastlanıyordu. Dolayısıyla, seçkinci bürokrasi iş adamlarının toplumsal refahı arttıracak biçimde ticaret yapmadıklarını, stratejik alanlarda üretime ve sanayileşmeye katkıda bulunamadıklarını düşünüyorlardı.

Ziya Gökalp'in temsilcisi olduğu Türk milliyetçiliği ve solidarizme dayalı milli ekonomi modeli iktisadi liberalizme bir tepki olarak ortaya çıkmıştı. Çünkü, iktisadi liberalizm azınlık ve yabancıların zengin olmasına yol açarken, Türkler liberal politikalar sonucunda gittikçe yoksullaşmış ve işlerini kaybetmişti. Kuruluş yıllarından itibaren uygulanan solidarizme dayalı milli ekonomi modeli Türklerin de şirket kurmalarına ve ticarete katılmalarını

sağlamıştı. Ancak, 1940'ların ikinci yarısında solidarizimden liberal bir ekonomiye geçişle birlikte ülkenin daha hızlı zengin olacağı düşünülmeye başlanmıştı.

Gökalp'in solidarizme dayalı milli ekonomi modeliyle Cavid Bey/Prens Sabahattin'in liberal görüşlerinin birleştirilmesiyle yeni bir sosyolojik sentez ortaya konuldu. Bu sosyolojik sentezi savunanların başında Mümtaz Turhan geliyordu. Mümtaz Turhan Amerika merkezli Anglo-Sakson bireycilik ideolojisini Anadolu-Türk coğrafyasındaki koşullarla uzlaştırmaya, böylece bireyci ve toplumcu ideolojiler arasında bir denge kurmaya çalışıyordu. Batıdan yalnızca bilim zihniyetinin ve yönteminin alınması, Anadolu-Türk toplum yapısı içine yerleştirilmesi kendi kimliğimizi koruyarak kalkınmamızı sağlayacaktır.

Böylece, Anadolu-Türk insanının rasyonelleşmesi ve liberalleşmesi başarılı bir şekilde gerçekleşecektir. Ortaya konulan bu yeni sosyolojik sentezin ekonomideki yansıması ise "Yeni Devletçilik (New Etatism)" olarak ifade ediliyordu. Daha önceki otoriter olan Devletçilik anlayışından farklı olan Yeni Devletçilik perspektifi devletin küçültülmesini ve ekonomideki rolünün azaltılmasını içeriyordu. Tek Parti siyasi kültürünün hakim olduğu otoriter bir dönemden, daha demokratik bir siyasi kültürün hakim olduğu liberal bir döneme (1950-1960) geçiş yapılmıştır. Bu bağlamda 1950 Türkiye ekonomisinde bir dönüm noktası olmuştur. 1950'de Demokrat Partinin (DP) iktidara gelmesiyle çok partili hayata, yani demokrasiye ve liberal bir ekonomiye geçiş yapılmıştır.

Demokrat Partinin iktidara gelmesi demokrasi ve serbest piyasa ekonomisi kültürünün gelişmesine yol açmaktaydı. Demokrat Parti (DP) Cumhuriyet Halk Partisine (CHP) göre ekonomide, siyasette ve sosyal hayatta daha liberal bir vizyona sahipti. Bu durum CHP'nin de liberalleşmesini sağlıyordu. DP Anadolu'da çok büyük kitleler tarafından destekleniyordu. Gerçek devrimlerin bu şekilde gerçekleşeceği hayal ediliyordu. Bu bağlamda Vaner Planı olarak anılan İktisadi Kalkınma Planı'nın (1947) öngördüğü gelişme anlayışı liberal dönemin egemen politikası oldu. Bu planda liberal bir vizyona sahip olan Yeni Devletçilik anlayışı ortaya konuluyordu.

Vaner Planı olarak anılan İktisadi Kalkınma Planı özel kesime öncelik veriyor, kamu kesimini ise kırsal kalkınma, enerji ve altyapı olmak üzere sınırlıyordu. Ancak, bu dönemde özel kesime öncelik veren ulusal kamu politikası mantığı egemen olduğu halde, iç koşullardan dolayı kamu kesiminin ağırlığının arttığı, KİT'lerin sayısının ve sermayesinin arttırılmak zorunda kalındığı görüldü. Liberal dönemde Amerika'ya verilen sözlerin tutulmamasından dolayı Amerika ile Türkiye arasında siyasi gerilim artıyor ve siyasi krizler yaşanıyordu. Amerika ile yaşanan siyasi krizlerin sonucunda ekonomideki istikrar da bozuluyordu. Liberal ekonomiye geçiş yerine karma ekonomik sistemin sürdürülmesinin yol açtığı siyasi sorunlar, diğer yandan DP'li siyasi elitlerin en hızlı biçimde zengin olma ve sermaye biriktirme vizyonları ekonomide makroekonomik dengenin, sosyal adaletin bozulmasına yol açmıştı.

Kararsız bir kalkınma ortamı ülkenin sanayileşmesini yavaşlatmakta ve sosyal adaleti bozmaktaydı. DP'nin iktidarda olduğu yıllarda kullanılan iç ve dış kaynaklar kar oranlarının daha yüksek olduğu hizmetler sektörünün ve perakende ticaretin gelişmesine yol açmıştı. Ekonomideki büyük genişlemeye rağmen beklendiği kadar sanayileşme gerçekleşmemişti. 1958'de mali disiplinin sağlanması için IMF ile anlaşma yapılmak zorunda kalındı. 27 Mayıs 1960'da yapılan bir askeri müdahaleyle liberal dönem (1950-1960) olarak tanımlanan

Demokrat Parti yönetimi sonlanmıştı. Liberal dönemde ekonomide oldukça kararsız bir kalkınma çizgisinin izlenmesi, ekonomiyi yöneten siyasetçiler ve bürokratlar arasında planlama fikrinin doğmasına yol açmıştı.

1961 yılında yeni bir anayasa yapılmış ve Türkiye ekonomisinde planlı dönem başlamıştır. Kıta Avrupası ülkesi olan Fransa'daki kamusal iktisat ve planlama fikirlerinden esinlenerek 1960 yılında Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuştur. Demokrat Partinin (DP) bir mirasçısı olan Adalet Partisi (AP) kurulduğu 1961 yılından faaliyetinin durdurulduğu 1980 yılına kadar, Türkiye'de siyasal hayata damgasını vurmuş bir partidir. Bu parti 1980'lerde Doğru Yol Partisi (DYP) olarak siyasi hayatta varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Adalet Partisi (AP) tıpkı Doğru Yol Partisi (DYP) gibi genellikle iktidarda kalmış, iktidardan uzak olduğu dönemde ise ana muhalefet partisi olmuştur.

Adalet Partisi ve Doğru Yol Partisi, Demokrat Parti (DP) gibi Cumhuriyet rejimine karşı "eski rejim" taraftarlarının bir hareketi olarak nitelendirilemez. Adalet Partisi tıpkı Doğru Yol Partisi gibi hilafet, padişahlık, kılık kıyafet, yaşam tarzı ve gündelik hayata ilişkin Cumhuriyet'in getirdiği düzenlemelere muhalif olmamıştır. Ayrıca, Türkiye'nin dünyadaki yeri bakımından Cumhuriyetçi kadrodan daha az Batıcı bir çizgide de olmamıştır. AP ve DYP'nin genel parti başkanlığını yapmış olan Süleyman Demirel'in muhafazakar modernleşme çizgisine göre Doğu ile Batı arasında sentez şarttır, çünkü Batı medeniyeti teknolojik üstünlüğe rağmen insan hayatında manevi boşluğu dolduramamıştır.

Aslında Türk-İslam medeniyeti Batı medeniyetinden daha geri olmayıp, birçok açıdan üstündür. Türk-İslam medeniyetinin günümüzdeki geri kalmışlığı, yalnızca maddi alandadır. Bu da teknolojinin (veya bilimin) alınmasıyla altından kalkılabilecek bir sorundur. Halbuki, Cumhuriyet elitleri, Batıyı bir bütün olarak almaya çalışmışlardır. Batı'dan yanlış unsurların alınmasından dolayı ne Batılı olabilmiş, ne de kendimiz kalabilmişizdir. Süleyman Demirel'in Batılılaşma-Modernleşme anlayışı bu tezlerden beslenir. Demirel'e göre Batılılaşma kültürel dönüşümden çok teknolojidir, ekonomik kalkınmadır, yol ve baraj yapımıdır, köylere elektirik götürülmesidir. Bu süreçler gerçekleşirken de geleneksel ve dini değerlerden uzaklaşılmamasıdır.

Süleyman Demirel'in "ekonomik kalkınma" veya "Büyük Türkiye" ideali aslında "muasır medeniyete" ulaşma ideali ile ilişkilidir. Süleyman Demirel'in ekonomik kalkınma hedefine nasıl ulaşılabileceğine ilişkin görüşlerine baktığımızda "karma ekonomi" kavramı ile karşılaşıyoruz. Demirel bu konuda şunları ifade etmektedir: " Ben kapitalist sistemle kalkınma olur müdafasını yapmıyorum. Bizim seçmiş bulunduğumuz kalkınma modeli ne kapitalist sistem, ne liberal sistem, ne sosyalist sistem. Türk anayasasının tesbit ettiği sınırlar içerisinde karma ekonomiyi öngören, mülkiyeti, özel teşebbüsü varsayan ve memleketin kaynaklarını, memleketin ihtiyaçlarına göre, tanzim edilmiş bir plana göre milli geliri dağıtan bir kalkınma modelidir. Memleketin gerçeklerine neye ihtiyacı varsa o tarafa yönelen bir kalkınma modelidir. Ne için illaki Batıdan bir ideoloji kopyası yapalım?".

Kapitalist sistem içinde kalkınmanın mümkün olmadığına birçok kimsenin inandığı bir ortamda, Süleyman Demirel piyasa ekonomisi ve özel sektör aracılığıyla kalkınma stratejisinin önde gelen savunucusu olmuştur. Demirel'e göre kalkınmayı en kısa sürede sağlayacak mekanizma "karma ekonomi düzenidir". Süleyman Demirel'in tanımını yaptığı karma ekonomi düzeninde özel sektör ön planda olacak, ancak devlet klasik liberal iktisat

yaklaşımının öngörmediği çeşitli ilave fonksiyonlar da üstlenecektir. Diğer yandan Demirel'in özel sektörün güçlenmesi, yeteneklerinin ve işlevlerinin geliştirilmesi konusunda savunusu sınırsız değildir. Özel sektör temsilcilerine karşı hak sahibi olmanın aynı zamanda sorumluluklar da yüklenmeyi gerektirdiği anlamına geldiğini her zaman ifade etmiştir.

Süleyman Demirel piyasa mekanizmasının sağlıklı işleyişinin bir norm ve değerler manzumesine saygı göstermekle mümkün olabileceğini hatırlatan bir söylem de kurmuştur. Dolayısıyla, bu çerçevede iş adamları işçi haklarına, karlarının makul düzeyde olmasına, önemli yatırımların yapılmasına, ekonomideki diğer önemli işlevlerine ve aynı zamanda tüketicinin ezilmemesine dikkat etmelidirler. Milli devletin yaşayabilmesinin yolunun Türk burjuvazisini kuvvetlendirmekten, yeteneklerinin ve ekonomik işlevlerinin geliştirilmesinden geçtiği düşüncesi yeni değildir. Bu görüş İttihat ve Terakki hükümetlerince uygulanmaya başlamıştır.

Adalet Partisinin siyasi hayatta çok etkili olduğu Planlı dönemde (1960-1980) DPT tarafından dört adet beş yıllık makro plan hazırlanmış ve uygulanmıştır. Makro planlar ile oluşan kararlı bir yurt içi ortamda sermaye yoğun ara malı ve yatırım malları üretimi gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Beş Yıllık Kalkınma Planlarının amacı ithal ikameci sanayileşmeydi. Bu bağlamda DPT Türkiye ekonomisine büyük katkılar yapmış önemli bir kurumdur. Örneğin, DPT'nin yaptığı çalışmalar özel sektörün imalat sanayi yatırımlarında üretim ölçeği ve teknoloji seçimi gibi yanlışlarını ortaya koymuştur. DPT bir yandan da özel sektörün gelişmesi için çalışmalar yürütmüştür.

24 Ocak 1980 Kararlarının arka planında bile DPT'nin uzun yıllar boyunca yaptığı çalışmalar vardır. DPT aynı zamanda bir akademi gibi birçok ünlü siyasetçinin ve bürokratın yetişmesini sağlayan bir kurum olmuştu. Ancak, planlı dönemdeki çok ağır devlet müdahalesine dayalı politika mantığı Türkiye'yi 1970'lerin sonlarına doğru ekonomik ve siyasi bunalıma sürüklemişti. Makro ölçekli planlamaya rağmen ekonominin izlediği yolun değiştirilemediği, hatta ekonominin çok ağır bir bunalıma sürüklendiği görülmüştü. Karma ekonomik sistemin ve gelişigüzel olarak yapılan devlet müdahalelerinin ekonomik krizlere yol açtığı ileri sürülüyordu.

1970'lerin sonlarından itibaren karma ekonomi modelleri ömrünü tamamlamış, dünya ekonomisinde açık ekonomi modelleri benimseniyordu. Bu bağlamda, ekonomik ve siyasi bunalımdan çıkış için "24 Ocak 1980 Piyasa Ekonomisine Geçiş Kararları" alındı. 24 Ocak kararları açık ekonomiler için oluşturulmuş küresel politika paradigması olan Monetarizme ve Neoklasik iktisat teorisine dayanmaktaydı. 24 Ocak ekonomik liberalizasyon kararları piyasa ekonomisine geçiş kararları veya İhracata Dayalı Sanayileşme olarak da bilinmektedir. 24 Ocak ekonomik liberalizasyon kararlarıyla yurtiçi ve yurtdışı ticaret serbestleştirildi. Böylece, içe dönük kapalı ekonomi modeli Adam Smith'in görüşleri bağlamında revize edildi.

24 Ocak 1980 kararlarının mimarı muhafazakar siyasi elitlerden gelen Turgut Özal'dı. 24 Ocak 1980 tarihinde serbest piyasa ekonomisine geçilmesiyle birlikte ihracat yapan, yani döviz kazandıran firmalara önemli destekler verilmeye başlanmıştı. Ana akım liberal iktisat teorisinin karşılaştırmalı üstünlükler argümanına göre dünya fiyatının altında üretim maliyeti olan bir sektör ihracatçı sektör olabilmektedir. Yani, dünya fiyatlarından daha düşük üretim maliyeti olan sektörlerin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu, dolayısıyla

ihracatçı sektör olduğu görülmektedir. Örneğin, Türkiye emek yoğun üretimde karşılaştırmalı üstünlüğe sahipken, sermaye yoğun üretimde ise karşılaştırmalı üstünlüğe sahip değildi. Küresel ticaret sistemi de karşılaştırmalı üstünlükler yasasına göre işlemektedir.

Asya kalkınma mucizesini inceleyen araştırmalar laissez-faire kapitalizminin karşılaştırmalı üstünlükler argümanının ekonomik gelişmeyi hızlandırdığını ortaya koyuyordu. 1970'lerin sonlarında IMF ve Dünya Bankası uzmanları tarafından yapılan araştırmalarda Türkiye'nin içe dönük ithal ikameci sanayileşme modelini ve sermaye yoğun yatırımları biran önce terk edip, ihracata dayalı sanayileşme modeline geçmesi tavsiye edilmekteydi. Yabancı uzmanlar Türkiye'nin sermaye yoğun değil, emek yoğun yatırımlarla daha hızlı büyüyebileceğini ve dış açıklarını kapayabileceğini ifade ediyordu. Türkiye emek yoğun üretimde uzmanlaşırsa dış borçlarını ödeyebilir, rekabetçiliğini arttırabilir ve daha fazla istihdam yaratabilirdi.

Planlı dönemde (1960-1980) özel girişimciler daha çok montaja dayalı bir teknolojiyle dayanıklı ve dayanıksız tüketim malları üretmekte uzmanlaşmıştı. Devlet ise sermaye yoğun olan ara malı ve yatırım malı üretiminde uzmanlaşmaktaydı. Devletin sermaye yoğun fabrikalar kurmak için ekonomiye yaptığı ağır müdahaleler yüzünden piyasaları düzenleyen görünmez el görevini yerine getiremiyordu. Ödenemeyen dış borçlar, yüksek enflasyon, işsizlik, karaborsa, bütçe açıkları gibi ağır ekonomik sorunlar ihracata dayalı sanayileşme modeliyle çözülebilirdi. Eğer Türkiye karşılaştırmalı üstünlükler argümanını takip ederse, ihracata dayalı sanayileşme modeliyle ve emek yoğun yatırımlarla rekabetçiliğini arttırabileceği, daha hızlı büyüyeceği, daha fazla istihdam yaratabileceği, aynı zamanda da dış borçlarını ödeyebileceği ileri sürülüyordu.

Bu bağlamda, 24 Ocak Piyasa Ekonomisine Geçiş Kararlarının politika mantığına göre ekonomiye ilişkin karar süreçlerinde fiyatlar tek yol gösterici olarak kabul edilecektir. Tüm piyasalarda (mal ve hizmet, emek, sermaye, döviz piyasası gibi) fiyatlar piyasa güçleri olan arz ve talep tarafından belirlenecektir. Piyasada bir dengesizlik olduğunda ise piyasanın kendiliğinden dengeye gelmesi beklenecektir. Piyasaların özgürce işlemesi ve denge fiyatlarının, bir başka deyişle "doğru fiyatlar"ın belirlenmesi sonucunda ekonomideki sorunların kendiliğinden çözüleceği kabul ediliyordu. Fiyat serbestliğine dayalı bu mantık uluslararası ticarette de geçerli olmalıdır. Neoklasik iktisat teorisine göre özgür piyasalar kıt olan kaynakların verimli olarak kullanılmasını garantilemektedir (Kepenek ve Yentürk:2008).

24 Ocak 1980 Kararlarının ardından reel sektördeki Türk iş adamları Neoklasik teorinin, yani laissez-faire kapitalizminin "dünya fiyatları" argümanıyla tanıştılar. Türkiye ekonomisinin dışa açılmasıyla birlikte reel sektördeki sanayiciler karşılaştırmalı üstünlükler ilkesine göre hareket etmek zorunda kaldılar. 24 Ocak 1980 kararlarının ürettiği şok Anadolu'da iktisadi rasyonelliğin gelişmesini hızlandırdı. Böylece, ekonomik olarak başarılı olmak isteyen Türk iş adamları dünya fiyatlarından kaliteli mal üretip dış pazarlara satmayı öğrenmek zorunda kaldılar. 24 Ocak kararlarının ürettiği büyük şokla karşılaşan iş adamları kısa bir sürede rasyonel olarak işleyen piyasa ekonomisine uyum sağlamak zorunda kaldılar.

Bu bağlamda ülkemizin en geri kalmış bölgelerinde bile yeni üniversiteler, organize sanayi bölgeleri ve teknoparklar açılmaktadır. Türk toplum yapısı içinde Batıdan transfer edilen bilim-teknoloji-sanayi altyapısının oluşturulmasına çalışılmaktadır. Böylece, bir

zamanlar geri kalmış olan Anadolu kentlerinde yeni üretim ve tüketim alışkanlıkları benimsenmekte, bu bölgeler dışa açık bir ekonomide küresel ekonomiye entegre olan modern üretim bölgelerine dönüşmektedir. Bu bölgelerde yetişen çalışan sınıfların orta sınıflaşmaları ve itibarlı bireyler haline gelmeleri de sağlanmış olmaktadır. Çünkü, kültürün en önemli unsuru orta sınıflardır. Diğer bütün sosyal sınıflar orta sınıfın değerleri ve normları bağlamında belirlenmektedir. Orta sınıflar en önemli sınıf olup neredeyse tüm toplumu temsil ederler.

1980'lerden itibaren dışa açık bir ekonomide genç Türk iş adamlarının düşünce yapılarında ve davranış alışkanlıklarında çok olumlu değişiklikler olduğu gözlenmektedir. Yenilikçi bir kültüre ve sosyal değer yargılarına, iktisadi olarak rasyonel düşünme kabiliyetine sahip olan Türk iş adamlarının homo-economicusa doğru olumlu bir evrim geçirdiği görülmektedir. 24 Ocak 1980 Kararlarından sonra uygulanmaya başlanan dışa açık bir ekonomi modeliyle (İhracata Dayalı Sanayileşme Modeliyle) Türk iş adamlarının işlevleri ve yetenekleri oldukça gelişmiştir. Dışa açık bir ekonomide Anadolu'daki aile şirketleri ekonomik gelişmenin lokomotifi olabilecek bir potansiyele ulaşmışlardır. Anadolu'daki aile şirketleri ülkenin hızlı bir şekilde büyümesine ve yapısal olarak değişmesine katkı da yapmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

İktisat sosyolojisi iktisat ile sosyoloji arasında iletişimi sağlayan ve iki bilim dalının karışımı olarak ortaya çıkan bir alt disiplindir. Türkiye'de iktisat sosyolojisi çalışmaları İstanbul Üniversitesi bünyesinde başlamıştır. İstanbul Üniversitesindeki "İktisat Sosyolojisi" ana bilim dalının kökleri 1933 yılında yapılan Üniversite Reformuna kadar uzanmaktadır. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu Wilhelm Röpke, Alexander Rüstow, Fritz Neumark ve Gerhard Kessler gibi Alman bilim insanları ile kurumun bünyesinde bir iktisat sosyolojisi geleneği oluşturmuştur. "Millet/Ulus inşa edici" olarak bilinen okulun kurucularından olan Fındıkoğlu Türk toplumunun modernleşmesi, ekonomik ve sosyal dönüşümü ve sosyo-kültürel bütünleşmesi için çalışmalar yapmıştır. Kuruluş yıllarında Ziya Gökalp ile başlayan, Türklere medeniyet yolunu açan modernleşme (çağdaşlaşma) süreci Hilmi Ziya Ülken ve Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu gibi isimlerle devam ettirilmiştir.

Türkiye'de kökleri 1930'lara uzanan İktisat Sosyolojisi geleneğinin en tanınmış isimlerinden birisi de Sabri F. Ülgener'dir. Ülgener ünlü sosyolog Max Weber'in ayak izlerini izleyerek Osmanlı toplumunun neden sanayileşemediğini açıklayan çalışmalar yapmıştır. Ülgener'e göre Türk toplumunun ekonomik ve bilimsel uykusunun en önemli sebeplerinden biri muhafazakar irrasyonel zihniyet ve durağan ahlakıdır. İslama dayalı sosyal ahlak dünyadaki bilimsel-teknolojik gelişmelere ve modern piyasa ekonomisine karşın durgun halde kalmıştır. Osmanlı toplumunda gelişmekte olan piyasa ekonomisi ve ekonomik canlılık çeşitli dini dogmalarla geciktirilmiştir. Suni olarak engellenmiş gelişme Cumhuriyetle birlikte yeniden doğal seyrine kavuşmuştur. Geçmişten kalmış dini dogmaların ve hurafelerin ortadan kalkmasıyla birlikte Türkiye geçmişte gerçekleştiremediği ekonomik gelişmeyi hızla gerçekleştirmektedir. Cumhuriyetle birlikte çağdaşlaşma yolu açılan Türkiye hızla kalkınmaktadır.

Bu bağlamda, çok partili hayata geçişten sonra Anadolu'da yaşayan iş adamlarının İslam dinine dayalı bir rasyonel sosyal ahlak geliştirdikleri görülmektedir. Anadolu'nun izole ve geri kalmış olan bölgeleri dışa açık bir ekonomide dünya ekonomisine entegre olan

modern üretim bölgelerine dönüşmektedir. Anadolu'da aile şirketlerinin büyümesi ve ihracat yapması, hızlı kentleşme, yabancı dil bilenlerin sayısında yaşanan artış, lise ve üniversite mezunlarının sayısında yaşanan patlama, küreselleşmenin etkisiyle iletişim ve teknoloji alanındaki gelişmeler yeni orta sınıfların doğmasına yol açmaktadır. Dışa açık bir ekonomide yeni yetişen orta sınıfların maddi ve kültürel imkanları da hızla gelişmektedir.

Geliştirdikleri rasyonel sosyal ahlakları ve liberal dünya görüşlerinden dolayı genç Türk iş adamları İslami Kalvinistler olarak tanımlanmaktadırlar. Kıta Avrupası ülkeleri uyguladıkları Üçüncü Yol modeli ile vatandaşlarını anarşik/kaotik olarak işleyen piyasaların olumsuz etkilerinden korumaya çalışmaktadırlar. Üçüncü Yol kapitalizmin bulunmadığı bir piyasa ekonomisini ifade etmektedir. İslam kültürü iyi düzenlenmiş bir piyasa ekonomisiyle örtüşürken laissez-faire kapitalizmiyle örtüşmemektedir. Cumhuriyetin en önemli sosyal kuramcılarından biri olan Ziya Gökalp'e göre Üçüncü Yolun kökleri Türk-İslam kültürüne dayanmaktadır. Dolayısıyla, Amerika kökenli Neoliberal politikaların yerine "Üçüncü Yol" modeli Türk toplumu için daha uygun bir modeldir.

KAYNAKÇA

Black, C.E. (1986). *Çağdaşlaşmanın itici güçleri*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Cohn, Theodore. H. (2003). *Global political economy: theory and practice*. Addison Wesley Longman.

Demirel, T. (2013). *Adalet partisi: ideoloji ve politika*, İletişim Yayınları.

Ergan, Nevin. G. (2022). *Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu bibliyografyası: hayat hikayesi-Türk düşünce tarihindeki yeri*. Doğu Kitabevi.

Han, E. ve Kaya, Ayten A. (2015). *Kalkınma ekonomisi*. Nobel Kitabevi.

Hayami, Y. (2003). "From the Washington concensus to the post Washington concensus: retrospect and prospect", *Asian Development Review*. Vol. 20, No. 2, s. 40-65.

Heper, M. (2012). *Türkiye'de devlet geleneği*. DoğuBatı Yayınları.

Kepenek, Y. ve Yentürk, N. (2008). *Türkiye ekonomisi*. Remzi Kitapevi.

Kessler, G. (1985). *Sosyolojiye başlangıç* (Çev. : Z. Fahri Fındıkoğlu). İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Miller, T. vd. (2012). *Küresel Hollywood: ekonomi-politik*. Doruk Yayımcılık.

Nirun, N. (1981). *Sistematik sosyoloji açısından Ziya Gökalp*, Kültür Bakanlığı Yayınları.

Öniş, Z. (1999). "The logic of the developmental State". Öniş, Z. (Ed.). *State and market: the political economy of Turkey in comparative perspective*, s. 197-216. Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Öniş, Z. ; Şenses, F. (2005). "Rethinking the emerging post-washington concensus", *Development and Change*, 36 (2):263-290.

Rapley, J. (2002). *Understanding development: theory and practice in the third world*, Lyenne Rienner Publishers.

Tekeli, İ. (2017). "1980'li yıllarda Türkiye ekonomisinde dönüşüm, modernitenin aşınması ve planlama", R. F. Barbaros ve E. J. Zurcher, (Ed.), *Modernizmin yansımaları*, Efil Yayınevi.

Ülken, Y. (1981). *Atatürk ve iktisat: iktisadi kalkınmada etkinlik sorunu ve "eklektik model",* T. İş Bankası Kültür Yayınları.